

האם אירופה יכולה ללמוד מהקומוניזם? \ פרופ' רוג'ר סקרוטון

אני מודה ומתוודה: אני אנטי-קומוניסט.

במהלך שנות ה-70 וה-80, אנטי-קומוניסטים סבלו מהדרה באוניברסיטאות הבריטיות. אחרי הכל, תקפנו את המהפכה שהציעה לשחרר את האנושות מהקנוניה הקפיטליסטית הגלובלית. המרצים שלנו הודו שברית-המועצות תעתה בדרכה; אבל זו הייתה שגיאה במימוש, לא בתיאוריה. אנו, הסנגורים של הקפיטליזם, טעינו בתיאוריה, עניין חמור הרבה יותר מאשר המקרה גרידא של גרימת 20 מיליון מיתות והכחדת חופש הפרט על פני חצי מכדור-הארץ.

מבקרינו בקושי נתנו תשומת לב לעובדה שאנו צדקנו בעניין המימוש. הקולגות החביבים שלנו הקשו על חיינו, כשהביעו שוב ושוב את זעמם על זדוניותנו, על-מנת להציג לעיני כל את חביבותם. בימים ההם למדתי עד כמה זדונית יכולה להיות החביבות. מאותו רגע ב-1980 שבו הזדהיתי כמגן ערכים שמרניים נגד האורתודוקסיה הסוציאליסטית, חיי הפכו לסדרה רציפה של התקפות, שמטרתן לערער על מעמדי כאינטלקטואל ציבורי.

באופן מוזר, הניסיון הראשון האמיתי שלי עם חירות אינטלקטואלית היה בפולין, אליה הגעתי כדי לדבר בכנסים וסמינרים פרטיים שאורגנו על-ידי מעגל מצומצם של בריטים, שרצו, כמוני, להיפגש עם עמיתיהם הדיסידנטים מאחורי מסך הברזל. הבוז הכללי לשיטה הקומוניסטית בפולין התבטא בכך שהפרופסורים והסטודנטים היו מוכנים לדון בכל נושאי השעה. שמרנות עבורם לא הייתה חטא או כפירה אלא השקפת-עולם אפשרית, שהפכה לעוד יותר מעניינת בהיותה מגונה על-ידי הקומוניסטים ומושא לתיעוב מצד השמאל במערב.

הטיול בארצות מזרח ומערב אירופה באותם ימים עם מסר של פילוסופיה אלטרנטיבית, היה אחת ההתנסויות המשחררות ביותר של חיי (למרות הסכנות והמחסור). התחלתי להאמין שאני אולי צודק גם בתיאוריה, ולא רק במימוש.

חיינו את התקופה הזו במלואה, ובכל זאת נדמה לי שעדיין צריך ללמוד את הלקח. לפני 1989, היבשת שלנו הייתה מחולקת בין סוציאליזם טוטליטרי ודמוקרטיה חופשית, ולמרות שהאינטלקטואלים של השמאל הגנו על הראשון, הם כולם חיו, עד כמה שיכלו, בשנייה. היום החלוקה איננה בין אזורים ביבשת, אלא בין שתי השקפות מתנגשות.

מצד אחד ישנה ההשתייכות למדינת הלאום, עם שפתה, מוסדותיה ומורשתה הדתית. מצד שני יש חזון קוסמופוליטי של סדר בינלאומי, כלכלה ללא גבולות וחוק אוניברסלי של זכויות אדם. שתי ההשקפות צמחו מתוך הסכסוכים הדתיים של המאה השבע-עשרה – והמתח ביניהן מתמיד ולא פתור.

אין דרך להבין את היבשת שלנו בימים אלו אם איננו מכירים בכך שהיא איגוד של מדינות-לאום, כל אחת והטריטוריה שלה, המנהגים, השפה והדתות המקומיות – נכסים שמגדירים את נאמנות התושבים ואת תחושת המולדת המשותפת שלהם. אבל אנו חייבים גם להכיר בכך שהמוסדות החוקיים והפוליטיים של היבשת שלנו פנו לכיוון קוסמופוליטי.

אולי זה פחות נכון בבריטניה, אבל זה בוודאי נכון באשר לאירופה היבשתית וזה במיוחד נכון למדינות הקומוניסטיות לשעבר. החוק והמשפט של בתי-המשפט האירופים עודדו את המדינות הקומוניסטיות-לשעבר למלא את החלל החוקי שיצרה המפלגה הקומוניסטית, וזה בתורו עודד אותן לאמץ את הכלכלה הקפיטליסטית הגלובלית עם חיכוך יחסית קטן אבל גם, למרבה

הצער, עם מודעות קטנה מאוד בנוגע למחיר התרבותי והחברתי שלה.

במרכז הפרויקט האירופי שוכנת אג'נדה שהוצבה [ללא התייחסות לצרכים הייחודיים](#) והערכים של האומות האירופיות.

תוך התעלמות ממורשתם החברתית והדתית, האנשים באירופה נלחצים להכיר בזכויות שנובעות מרעיונות מופשטים על חירות ואוטונומיה, זכויות שקוראות תיגר על הנורמות של דתות מקומיות: הזכות להפיל, פונדקאות, המתות-חסד וכן הלאה, שבארצות שלכידותן הייתה תלויה בירושתן הדתית הן בהכרח שנויות במחלוקת.

הזכויות הללו הן חלק מהשקפת-העולם של האליטה השלטת, שיכולה לחוקק מעל לראשי הממשלות הריבוניות. יתר-על-כן, הממשלות של האומות האירופיות התבקשו לוותר על הזכות העיקרית של מדינות ריבוניות, שהיא הזכות לקבוע מי שוכן בגבולותיהן.

הגבלות חופש התנועה בהסכם רומא נהגו בזמן שבו המדינות החותמות נהנו מתנאי חיים דומים, עם תעסוקה פחות או יותר מלאה ומערכות רווחה דומות. לא היה פיתוי להגר, למעט למטרת משרה קיימת מסוימת.

קעת המשמעות של חופש התנועה היא [תזוזה מסיבית וחד-כיוונית](#) של אוכלוסיות, מתוך הארצות הקומוניסטיות לשעבר למערב ובעיקר לבריטניה, שממשלתה מציבה רף נמוך מאוד לכניסה. זו אחת הסיבות [למשבר הברקזיט](#).

בנוסף, הייתה לכך גם תוצאה דמוגרפית משמעותית על מדינות קבוצת וישגרד [הונגריה, פולין, צ'כיה, סלובקיה], שאיבדו רבים

מצעיריהן הטובים והחכמים ביותר, בזמן שבו גם הגנה נגד הרוסים וגם הצורך להאיץ כלכלית דרשו את שכבת הצעירים כולה ומחויבות מלאה לבניה-מחדש של הכלכלה הלאומית.

יתר-על-כן, התמוססות הגבולות הפכה את יישומה של מדיניות הגירה לבלתי-אפשרית. האיחוד האירופי ניסה להשיג שליטה במצב על-ידי חלוקת מהגרים בשיטת מכסות. אבל ההזמנה הפתוחה של גברת מרקל לסורים, זרם המהגרים בגבולות הונגריה, והעסקים הגדולים של הברחת אנשים ביים-התיכון, הפכו את המדיניות הזו לבלתי-מעשית.

המצב מעורר בהלה בעיקר ביחס למדינות הקומוניסטיות-לשעבר – דווקא משום שהקומוניזם הפך את ההגירה אליהן מכל מקום מחוץ לאזור הסובייטי לבלתי-אפשרית, ובכל אופן ללא-נחפצת. לכן, המחיר המפתיע הזה של החירות הגיע כהלם גדול, הן מבחינה פוליטית והן פסיכולוגית.

באופן פרדוקסלי, הקומוניזם, למרות שיוסד כתנועה בינלאומית הדורשת לבטל את כל הגבולות הריבוניים, עזר לשמר את מדינת הלאום. מפני שהלאום הוא ממשות מתמידה שסביבה יכולה להתגבש התנגדות למשטר, וכאשר הוא שולב בהתעוררות חזקה של אמונה קתולית בפולין, הוא התגלה כמכריע [בהפלתה של העריצות הקומוניסטית](#).

ההתנגדות להגירה המונית הובילה להאשמה ב"גזענות וקסנופוביה" מצד האיחוד האירופי, עם הצעות לסלק את 'מפלגת האזרחים ההונגרית' [מפלגת השלטון מאז 2010] מה EPP- [מפלגת העם האירופית], ואפילו לסלק את הונגריה עצמה מהאיחוד.

הנושא גם נספג לתוך העימות הרחב יותר בין זווית-הראייה הלאומית והבינלאומית, שבעצמו חוזר לעבר של יבשתנו ולרגשות

בהכרח מזהים את הכוח של מחויבויות בינלאומיות, או קודים אוניברסליים של זכויות אדם – במיוחד כשהקודים האלה נמצאים בעימות ישיר עם מחויבויות מוגדרות של משפחה ואמונה.

נראה לי שהעימות בין האינטליגנציה השמאלית וטבע האדם עבר מתחום הסוציאליזם נגד קפיטליזם לתחום חדש זה, של ליברליזם נאור נגד הלאומיות הנותרת.

מה שהליברלים מגנים כפופוליזם הוא למעשה הניסיון לשמר רגשות ישנים ונורשים של זהות והשתייכות. ומה שהאנשים מגנים כאליטיזם הוא למעשה המושג הנאור של סדר פוליטי עולמי וחסר-גבולות, שבו עימותים אמורים להיעלם מפני שסיבתם – רשת תחרותית של נאמנויות לאומיות – הושלכה הצידה.

האיחוד האירופי נוסד על-ידי אנשים [שהושפעו מהרעיון הנאור](#) – ושראו בלאומיות כוח שחולל מאה של מלחמות אירופיות. עם זאת, בהסתכלות לאחור סביר באותה מידה לראות את האידאה של צורה פוליטית אוניברסלית וחסרת-גבולות כשוכנת בבסיס השעבוד של מזרח ומרכז אירופה בידי הקומוניסטים.

לאומיות מהסוג הגרמני הייתה בהחלט הרסנית; אבל כך גם האינטרנציונליזם מהסוג הסובייטי. מדוע לא להכיר בכך שבפני עצמן אף אחת לא הרסנית יותר מרעותה, אלא כל אחת יכולה להפוך להרסנית, כאשר היא משולבת בפרויקט טוטליטרי, שבו אסורה אי-הסכמה והאנשים לא מורשים יותר להביע את דעתם?

עבורי הדבר המעניין ביותר בעימות החדש הזה, הוא שהשמאל האינטלקטואלי שוב תופס עליונות מוסרית, מפני שהוא לא מוכן להודות בלגיטימיות הדמוקרטית של התנועות שהוא פוטר

החשוכים והקשים שקרעו את היבשת לגזרים במאה ה-20. התוצאה היא שינוי פתאומי וקיצוני בשפה ובכיוון של העימות הפוליטי בכל אירופה. האליטה האירופית מגנה את ה"פופוליזם" של תנועות לאומיות, שבתורן מגנות את האליטיזם של המעמד הפוליטי האירופי.

העימות התחולל גם בבריטניה, בכעס ומבוכה גוברים, בין תומכי ומתנגדי הברקזיט. ההאשמה ב'פופוליזם' משוטחת נגד התנועות לעצמאות לאומית והתחדשות לאומית, בעיקר כדי להפחית בחשיבות העובדה שהן נהנות מתמיכה ציבורית: הרוב הצביע לטובת ברקזיט; אבל ליברלים לא מחשיבים את ההצבעה, כי היא "פופוליסטית".

ישנן שתי דרכים לפנות לעם – באופן עקיף, באמצעות מוסדות שמגוננים על הקול הליברלי, או ישירות, כלומר: לשאול אותו מה הוא חושב.

פניה ישירה לעם נדחית כמסוכנת. אחרי הכל, האנשים לא יודעים מה הם חושבים, ואם הם כן יודעים, הם חושבים את הדברים הלא-נכונים. ניתן לבטוח בעם רק כאשר הוא מוכוון ומתווך על-ידי חוקה ליברלית – כלומר, לסנן את רגשותיהם הגולמיים דרך מסננת עדינה של היסוסים ליברליים, כך שרק זרם בלתי-מזיק של סנטימנטים יחלחל.

אותה האשמה בפופוליזם מופנה כלפי 'מפלגת חוק וצדק' בפולין ו'מפלגת האזרחים ההונגרית'. שתיהן מואשמות בפניה ישירה מדי לרגשות האנשים, ובעיקר לרגשות ההשתייכות שלהם.

אבל אנשים רגילים דבקים בצורות חברות מקומיות, תחומות וקשות לתרגום עבור נורמות ביורוקרטיות. הערכים שלהם מעוצבים על-ידי דת, משפחה, שפה והיסטוריה לאומית, והם לא

כ"פופוליסטיות", והוא נחוש להפריע לכל ניסיון של התנועות הללו לבסס את עצמן בממשלה. אותו זעם מכלה שהופנה נגד שמרנים כמותי בשנות ה-70 וה-80, מופנה כעת נגד הפופוליסטים-לכאורה. שלא במפתיע, יש נטייה גדלה והולכת של הפופוליסטים להשיב מלחמה שעררה.

הטמפרטורה שעולה כתוצאה מכך היא אחד הגורמים לאובדן האמון באיחוד האירופי, שנראה שהאיץ עימות שהוא לא יכול להתמודד איתו. וזהו העימות שמתגלה בכל השינויים המהירים שהיבשת שלנו חווה כעת.

העימות הזה חשוב במיוחד לארצות הברית-קומוניסטיות, מאחר שהדבר האחד שחסר להן מאז 1989 היה רעיון ברור של 'מה הן', ומה מאחד את האנשים בגוף פוליטי.

לקומוניסטים הייתה אג'נדה, שבה אנשים גויסו למטרה שהייתה בעליל בלתי-ניתנת-להשגה ובכל מקרה כזו שזמנה חלף מזמן. הם לא הציעו שום מושג של זהות, להוציא המטרה הכוללנית לחלוטין של האלף הקומוניסטי. כל הגורמים [שאלו שכנעו](#) אנשים לאמץ את המטרה הזו – תרבות, אומנות, מוסיקה, דת, היסטוריה – נדחקו מתחת לפני האדמה, והשטח חסר השמחה של חיי היומיום הבטיח אך ורק את העתיד המסוים הזה.

באופן בלתי-נמנע, אם כן, האנשים חיפשו פוליטיקה חדשה של זהות – משהו שיאחד אותם כ'אנחנו'. זה היה הדבר האחד שהאיחוד האירופי לא היה מסוגל לספק. הוא נתן להם נתיב לכלכלה הגלובלית ודרך הרחק מביתם, אבל לא נתן להם דרך חדשה להשתייך למקום שאליו הגיעו.

כאשר האכזבות הצטברו, הייתה זו התקווה להשתייך שקראה להם. היכן מצוי ביתם, ומי מגדיר אותו?

לקפיטליזם הגלובלי אין תשובה, מאחר שהוא רק מאיין את עולם הנאמנויות ומעמיד את הכל, כולל יחסים בינאישיים, למכירה. זהו בוודאי עניין לגיטימי באותן ביקורות ישנות משמאל: ללב האנושי אין מקום בכלכלה הגלובלית – הלב שרבים כל כך מאיתנו ראו באלו שנלחמו נגד [העריצויות הקומוניסטיות במזרח אירופה](#), שקיוו שכאשר מסכת הדיקטטורה תיפול לבסוף, הפנים המחייכות של האומה יתגלו מתחתיה.

השקפתי היא שיש לראות את המצב הזה כהזדמנות ולא כמשבר. אחרי שלושים שנה של בלבול, העמים של מזרח ומרכז אירופה מתחילים להבין שהם יורשים של שני הישגים עצומים: מצד אחד, מדינת הלאום כצורה של זהות פוליטית וחברתית; מצד שני, המושג הנאור של אזרחות, שבו כל אחד לוקח את מלוא האחריות של השתייכות חברתית תחת שלטון חוק משותף.

שני ההישגים מועמדים בעימות זה מול זה, בחלקו בשל הרצון של האיחוד האירופי לעמעמעם ואפילו להרוס את הרעיון הלאומי. אבל אם מבינים אותם כראוי, הם שני צדדים של אותה מטבע.

עלינו להכיר בכך שללא זהות לאומית והנאמנות שנובעת ממנה, אין דרך לבנות חברה של אזרחים. דמוקרטיה ושלטון החוק הם מציאות רק אם צדדים מנוגדים יכולים לחיות זה עם זה.

הטעות הגדולה של הקומוניסטים הייתה לחסל את ההתנגדות ולצוות על האנשים 'אחדות' שאותה לא בחרו ושאסור לפקפק בה. התועלת הגדולה של הדמוקרטיה היא הפיכת ההתנגדות לאפשרית ואף לגיטימית. אבל הדמוקרטיה מביאה למצב שבו יותר מחצי מהאנשים בכל רגע נתון עלולים לחיות תחת ממשלה שהם לא בחרו בה, אולי ממשלה שהם שונאים.

אחרי הכל, זהו העם שלו יש מה להפסיד מכל עימות ביניהם, ועבודתו של הפוליטיקאי איננה לעורר עימות אלא לשכך אותן. אני מקווה שהגענו לנקודה שבה הדבר אפשרי. רק אז, סוף סוף, הרעל שפעפע הקומוניזם יישטף מן המערכת.

המאמר הוא [גרסה מעובדת](#) לנאום שנשא סיר רוג'ר סקרוטון כאורח הכבוד בפסגה הרביעית של ראשי פרלמנטים ממרכז ומזרח אירופה. אנו מודים לפרופ' סקרוטון על הרשות לתרגמו.

מה הופך את זה לאפשרי? מדוע דמוקרטיה לא קורסות, תחת הלחץ של התנגדות פופולרית?

התשובה פשוטה: הן לא קורסות משום שהנאמנות של האזרח היא לא לממשלה, אלא למשהו גבוה יותר, משהו משותף בין כל האזרחים, ללא קשר לאמונותיהם ונטיותיהם הפוליטיות. הדבר הגבוה יותר הוא האומה, הישות שאליה כולנו משתייכים, ושמגדירה את הגוף-ראשון-רבים של הפוליטיקה הדמוקרטית.

ללא אותו 'אנחנו' משותף, בלתי-אפשרי לדמוקרטיה להתמיד – ובדיק על-ידי הריסת אותו 'אנחנו' יכלו הקומוניסטים לשמור על אחיזתם בכוח, כשהם שולטים כ'הם' טהור של דיקטטורה.

נראה לי אפוא שהפופוליסטים-לכאורה צודקים בהדגשתם את מדינת הלאום כמקור הנאמנות, ושעל יריביהם הליברלים הנאורים להכיר בכך, ולהפסיק להשתמש במוסדות אירופים כאמצעי להעניש ממשלות שנוטות לכיוון זה.

בתורם, אלו שמעוניינים להחיות את הרעיון הלאומי ולאשש את הזכויות של ריבונות לאומית, נדרשים להאזין לקול של הליברלים הנאורים – ולהסכים לכך שהרגשות הלאומיים צריכים תמיד להיות ממותנים על-ידי ההכרה באחרים שם בחוץ, שאינם שותפים ולא יכולים להיות שותפים בהם.

הצורך לאשש את הריבונות הלאומית והצורך להסכים לאמות-המידה האוניברסליות של האזרחות, הם שתי המתנות הגדולות של המורשת הפוליטית האירופית. הם תלויים זה בזה. עלינו לעמוד נגד אלו שמעוניינים לפצל ביניהם, כדי לגנות את האחד או את השני כפשע נגד העם.